

15. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford University Press.
16. Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
17. Masten, A. S. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development*, 85(1), 6–20. DOI: <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
18. Molnar, B. E., Meeker, S. A., Manners, K., Tieszen, L., Kalergis, K., Fine, J. E., Hallinan, S., Wolfe, J. D., & Wells, M. K. (2020). Vicarious traumatization among child welfare and child protection professionals: A systematic review. *Child abuse & neglect*, 110(Pt 3), 104679. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104679>
19. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press.
20. Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275. DOI: https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01
21. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence.

**ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ – ГІДНИЙ ПРОДОВЖУВАЧ СПРАВ
ВИДАТНИХ ПСИХОЛОГІВ І ПЕДАГОГІВ УКРАЇНИ**

Рибалка В. В.

Національна академія педагогічних наук України (м. Київ)

*Український науково-методичний центр практичної психології
і соціальної роботи*

*Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ЗВО «УМО»
valentyn.rybalka@gmail.com*

Факультет психології і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка широко відомий в Україні та світі своїми творчими досягненнями, що пояснюється передусім його славетною історією й увагою його співробітників до унікального спадку, який залишили видатні філософи, вчені, винахідники, психологи, педагоги і митці Полтавщини. Їх прізвища відомі кожній цивілізованій людині, адже в Полтаві як духовній столиці України в різні часи творили десятки і сотні видатних діячів науки і культури, назвемо лише імена Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Миколи Гоголя, Юрія Кондратюка та багатьох інших. Ми зупинимось лише на деяких із них, у творчості яких містяться психологічні та педагогічні здобутки, що випередили свій час і мають величезне значення для сьогодення і майбутнього України. Це В. Вернадський, А. Макаренко, Г. Ващенко, Ф. Моргун та І. Зязюн [14].

Академік **В. Вернадський** (1863-1945), творець всесвітньо відомого учення про ноосферу, перехід від біосфери до ноосфери,

знаний передусім як природознавець, геохімік, мінералог, але водночас і як філософ і психолог. Адже він одним із перших у світовій науці назвав планету Земля сферою розуму, тобто ноосферою. Фактично мова йде про психологізацію біосфери людством. І в центрі цього процесу постає особистість, конкретно – особистість вченого, товариство особистостей вчених. Цікаво, що в тексті його найвідомішої книги «Філософські думки натураліста» слово особистість зустрічається 115 разів, що є безпрецедентним для світової природознавчої науки. В. Вернадський дав у тридцяті роки ХХ століття унікальне ціннісне ноосферне визначення особистості: «В ноосфері вирішальним чинником є духовне життя людської особистості, в її специфічному виявленні... Немає нічого більш цінного в світі, ніж вільна людська особистість» [12].

В. Вернадський дав неперевершену характеристику особистості вченого, її мислення, світогляду, відповідальності, глобальної місії у науковому забезпеченні перетворення біосфери в ноосферу. Ним фактично була створена теорія особистості в ноосферному, аксіологічному контексті, яка співрозмірна з теоріями особистості таких видатних психологів, як З. Фрейд, А. Адлер, Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін. Вчений висунув, у зв'язку з цим, оригінальні гуманітарні ідеї, які заслуговують на увагу сучасних психологів і педагогів [10]. Символічно, що 2020 року при Комісії з розроблення наукової спадщини академіка В. Вернадського саме вченими Полтавщини була ініційована і створена Науково-дослідна лабораторія з вивчення і розроблення гуманітарних ідей академіка В. Вернадського. Фундаторами і керівниками Лабораторії стали полтавські психологи і педагоги, професори А. Самодрин і В. Моргун. Ми з задоволенням наводимо тут ім'я В. Моргуна, засновника кафедри психології в Полтавському педагогічному інституті в далекому 1980 році. Цікаво, що серед його наукових досягнень є теорія багатовимірного розвитку особистості, в якій втілені і персонологічні ідеї Вернадського і якою він продовжує справу геніального українського природознавця.

Нагадаємо, що про В. Вернадського як про Прометея з України, писав його батько – Ф. Моргун, відмічаючи гуманізм, відповідальність, пророчий сенс його ноосферного вчення [7].

А. Макаренко (1888-1939) відомий як видатний український педагог і письменник, що визнаний в усьому світі. Водночас, ряд вчених називають його також соціальним психологом, який створив учення про виховання дитини у колективі. Ми солідарні саме з цією точкою зору і хочемо додати до неї ще декілька штрихів. Вони будуть краще зрозумілими, якщо повернутися до епохи, в якій А. Макаренко займався своєю педагогічною діяльністю. Ми маємо на увазі вихід ще 1916 року книги американського філософа і педагога Джона Дьюї

«Демократія і освіта», з якою Антон Семенович, судячи по його біографії і основним рисам його педагогічної системи, був знайомий, як ми припускаємо, через свого брата Віталія Семеновича. В цій книзі провідною думкою є положення про *проект як про основний метод демократії*, яку втілює у своїй системі А. Макаренко.

Адже все, що робив А. Макаренко у своїй колонії в Ковалівці під Полтавою і особливо в комуні в селищі Подвірки під Харковом, відповідає ... принципам демократії і проектним засадам роботи громадянського суспільства як інституту прямої демократії. Мова йде про структурування великого шкільного колективу на більш дрібні соціальні групи (зокрема різновікові загони), обговорення дитячих мрій і цілей та їх оформлення у вигляді найближчих, середньострокових і перспективних цілей (проектів), їх прийняття загальним голосуванням єдиного навчально-трудоного колективу (референдум), оформлення у вигляді планів роботи колективу в різних суспільних, навчальних і виробничих формах (свята, аграрні роботи, виробнича діяльність на шкільному заводі тощо). Для великого педагога головною метою його діяльності був *«проект культурної людини»* [12]. А це сприяло підвищенню добробуту і становленню життєвої долі колоністів і комунарів до того рівня, який був небачений у звичайній школі.

Це припущення стає зрозумілим, якщо інакше подивитися на той дивовижний факт, що у 1928 році сам автор учення про єдність демократії та освіти Д. Дьюї, був запрошений у Радянський союз саме для допомоги у впровадженні в радянську освіту методу проектів. Зауважимо, що в цей час, на початку 30-х років ХХ століття в країні працювали десятки тисяч кваліфікованих американських інженерів і робітників. Саме в цей період А. Макаренко майже легально, але с певними застереженнями, впроваджував демократичний метод проектів у роботу комуни. На державному рівні цей метод був запроваджений під виглядом п'ятирічних планів у радянську економіку і показав свою надзвичайну ефективність. Правда, коли Д. Дьюї виступив у 1937 році проти сталінських репресій, цей метод став згортатися в освіті, але в економіці залишився у плановій формі. Метод проектів у наш час вже утвердився в економіці і освіті розвинутих країн, зокрема таких, як Швейцарія, Німеччина, США, Швеція та ін. І треба розглядати його не як окремий метод, а в контексті саме глобальної демократизації освіти і суспільства.

Слід згадати, що у 2000-2010 роках полтавські психологи і педагоги В. Моргун і А. Самодрин, інтенсивно займалися цими проблемами (а автор, до речі, тоді працював у складі кафедри психології на запрошення її завідувача професора В. Моргуна). Пізніше нашою групою були проведені ряд психолого-педагогічних експедицій шляхами демократизації життя, освіти та громадянського суспільства,

що включало лекційні виступи, консультації і спеціальні соціально-педагогічні тренінги у навчальних закладах ряду областей України. Був проведений такий тренінг і в селі Ковалівка, на території музею А. Макаренка, в ліцеї для обдарованих старшокласників Полтавщини, які в ході заняття розробили декілька проєктів, в тому числі і проєкт миру для України. До речі, керівництво ліцею в Ковалівці були приємно здивовані оригінальною творчою активністю своїх учнів. Ми показали ефективність цієї демократичної форми роботи, змодельовавши те, що робив на цьому ж місці 80 років тому А. Макаренко [11, 13].

Особливого значення методу проєктів надавав у своїй педагогічній системі видатний полтавський педагог і психолог **Г. Ващенко** (1878-1967), зокрема у своїй фактично енциклопедичній методологічній праці «Загальні методи навчання» [1]. Після ознайомлення з інтерпретацією Г. Ващенко методу проєктів Д. Дьюї та його послідовників, ми краще стали розуміти значення цього методу. Адже він постає важливим опосередковуючим, інтегруючим засобом між пізнанням і перетворенням світу, між теоретичною і практичною, дослідницькою і технологічною, творчою та інноваційною видами діяльності, принципово підвищуючи їх ефективність. Ващенко підійшов комплексно у своїй діалектичній характеристиці загальних методів навчання, таких як напівактивні та активні, наукового і виховного навчання, зв'язку з життям і природовідповідності, індивідуалізації і демократизації, пошукові і дослідницькі методи та ін. Він фактично доповнив своїм розумінням методу проєктів інноваційний підхід до проблеми впровадження цього методу Макаренком. У цьому плані їх освітні системи доповнюють одна одну, що недостатньо усвідомлюється сучасними істориками педагогіки і психології. Відмітимо, що написана у наші дні книга В. Моргуна та І. Тітова – посібник «Основи психологічної діагностики» [6] начебто продовжує підручник Г. Ващенко «Загальні методи навчання», тепер вже у психології. Ці праці сумірні між собою за масштабністю і фундаментальністю.

Зарубіжний досвід переконливо свідчить, що демократія значно покращує освіту в розвинутих країнах. Наприклад, у Швеції засвоєння принципів і процедур демократії буквально включене у навчальні плани для учнів усіх вікових ланок. А у нас в країні це було передбачене нашими видатними педагогами і психологами з Полтави ще майже століття тому. Ось в чому полягає один із секретів успіху педагогічних систем цих полтавців, і в цьому плані Г. Ващенко і А. Макаренка (до еміграції після Другої світової війни до Німеччини Ващенко називав Макаренка «Педагогом від Бога»!) виступали з єдиних методологічних позицій. Їх психолого-педагогічну спадщину,

що набагато випередила час, треба не протиставляти, а сприймати цілісно, відкидаючи застарілі ідеологічні штампи.

Г. Ващенко і А. Макаренко, як педагоги і психологи, передбачили основні проблеми педагогіки майбутнього вже і тим, що в їх освітніх системах фактично створювалися і використовувалися елементи сучасної теоретичної та практичної психології, соціально-психологічного і творчого тренінгу тощо. І лише ідеологічні обмеження часу та політичні репресії влади заблокували у країни розвиток освіти і науки у цьому напрямі.

Цікаво, що на початку 80-х років минулого століття з'явилася можливість змінити цю ситуацію і найбільше така можливість виявилася на Полтавщині, що пов'язано з іменем **Ф. Моргуна** (1924-2008), справжнім новатором у справі перетворення життя власного народу, який очолював Полтавщину в 1973-1988 роках. Відомий його внесок у підйом сільського господарства області на основі нових агроекологічних підходів обробки ґрунтів, інноваційного впровадження ґрунтозахисних технологій тощо. Він безпосередньо займався організацією науки і освіти рідного краю. Так, саме завдяки його наполегливій ініціативі на чолі Полтавського педагогічного інституту з'явилася постать такого ж новатора, але вже у гуманітарній сфері, як **І. Зязюн**. Федір Моргун був замовником знаменитої програми «Вчитель: школа-педвуз-школа», розроблення і втілення якої відновило творчі традиції полтавської педагогіки і психології й принесло колективу Полтавського педагогічного світову славу [2, 5]. Пізніше, цілком заслужено його ректор, академік Зязюн, отримав запрошення на високу посаду міністра освіти України.

Відома увага Ф. Моргуна та І. Зязюна до психології. Саме в цей період була створена кафедра психології Полтавського педагогічного інституту, на чолі якої став молодий психолог В. Моргун. Напередодні 45-річчя кафедри, що ми святкуємо сьогодні, вона стала базовою для факультету психології і соціальної роботи. Важко переоцінити внесок кафедри у розвиток психології на Полтавщині і в цілому в Україні [14].

Якщо стисло схарактеризувати головний концептуальний здобуток кафедри, то про це гарно сказав пізніше академік І. Зязюн (1938-2014), коли одного разу на засіданні Вченої ради новоствореного ним Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України проголосив про необхідність тісного взаємозв'язку психології і педагогіки в межах єдиної дисципліни – психопедагогіки. Саме таким чином він розглядав місце психології під час свого ректорства в Полтавському педінституті, пізніше в роки роботи очолюваного ним Міністерства освіти і науки України, а в останні роки – в період роботи директором означеного вище Інституту та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Автор цих рядків працював у команді І. Зязюна і не один раз чув від нього згадки про

психопедагогічні досягнення кафедри психології під началом В. Моргуна (згадаємо, зокрема, інноваційні праці психолога, що присвячені інтедифії – інтеграції та диференціації освіти, раціо-сугестивній педагогіці).

Слід відмітити, що запропонована І. Зязюном наукова школа педагогічної майстерності бере свій початок в педагогічній системі А. Макаренка і є психопедагогічною за своїм духом і змістом [8]. Саме це ми намагалися зберегти при роботі над науково-популярним щорічником «Психопедагогіка і життя», п'ять випусків якого вийшло в останні роки [9].

Наостанок слід сказати декілька слів про фундатора і завідувача впродовж 1980-2012 років славнозвісної кафедри психології **В. Моргуна**, тепер – почесного професора Полтавського педагогічного. Автору пощастило познайомитися з Володимиром Моргуном ще під час навчання на факультеті психології МДУ у 1968 році. Це відбулося в очолюваному молодим викладачем... студентському загоні, де ми працювали влітку на будівництві приміського овочесховища. Вже тоді ми подружилися і я побачив в дії такі риси характеру Володимира, як працелюбність, наполегливість, справедливість, принциповість. Ми разом, в ході навчання, відвідували засідання молодих учених факультету, і я почув у виступах Володимира Моргуна новаторські ідеї і схильність до чесних і продуктивних дискусій. Пізніше ми стали більш тісно спілкуватися вже в Україні, в Києві та Полтаві. Я був вражений новаторським духом вченого і з інтересом знайомився з його видатними науковими досягненнями.

Передусім вразила його *моністична теорія багатовимірного розвитку особистості*, що створена на рівні кращих зразків світової персонології [3, 11]. Його цілісна періодизація розвитку особистості увійшла у підручник «Психологія» Київського університету. Під впливом свого друга я теж почав займатися психологією особистості і запропонував власну тривимірну поетапно конкретизовану психологічну структуру особистості. Мій талановитий колега показав, як треба використовувати структуру особистості в якості програми досліджень у теоретичній психології та проєкту її розвитку у практичній психології. Я із задоволенням представив теорію свого колеги і друга у підготовлених у 2006 і 2009 роках виданнях «Теорій особистості у вітчизняній психології та педагогіки» [12].

В. Моргуну властивий універсальний, різнобічний характер своїх творчих пошуків у психології. Разом з тим, в його науковій діяльності є декілька визнаних в українській психології вершин. Одна з них стосується вже згаданої моністичної теорії багатовимірного розвитку особистості. Друга вершина пов'язана з *пізнанням особистості засобами психодіагностики* (він є розробником біля 20 методик), що представлено у його спільній фундаментальній праці разом із І. Титовим щодо основ

психологічної діагностики [6] (з оригінальною типологією її методів). І третя вершина стосується його *дослідження любові, як сутності людського гуманізму*. Кохання піднято ним до ноосферної висоти, що показано в новому 5-му томі колективної монографії Лабораторії В. Вернадського, якою він плідно керував у 2024-2025 роках [4]. І все розроблено саме у психопедагогічному контексті на основі його багатовимірної теорії особистості.

Слід відмітити, до думок В. Моргуна щодо розвитку психологічної науки уважно прислуховуються і в Національній академії педагогічних наук, і в Міністерстві освіти і науки України, де він користується заслуженим авторитетом і завжди бажаний гість (згадаємо його плідну спробу синтезу психологічних теорій діяльності, установки і вчинку).

Заслуговує на повагу його смілива, принципова позиція у питаннях захисту наших національних цінностей і святинь. Так, можна навести численні публіцистичні статті і книги, поетичні твори, публічні виступи на захист А. Макаренка, Ф. Моргуна та інших видатних постатей України.

Вченому є що порадити новим поколінням психологів і педагогів у наш буремний час, адже за їх плечима стоїть величезний життєвий професійний, викладацький і громадянський досвід. Спираючись на нього, факультет психології і соціальної роботи, на чолі з молодими – доктором психологічних наук, професором С. Яланською, та кафедра психології, на чолі з доктором педагогічних, кандидатом психологічних наук, професором М. Кононою, мають великі перспективи, їх очікують нові творчі успіхи у психології та педагогіці України і світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів. Видання перше. Київ: Українська Видавнича Спілка, 1997. 441 с.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
3. Моргун В. Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її використання / Філософська і соціологічна думка. Респ. науково-теоретичний часопис. 1992. №2. С. 27–40.
4. Моргун В. Ф. Ноосферне кохання: полімотивація, психодіагностика і психотехніка корекції його ілюзій. *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука : під час випробувань і надалі* : колективна монографія / До 162-річчя від дня народження В. І. Вернадського; за загал. ред. В. Ф. Моргуна. Київ-Кременчук : Вид. «NovaBook», 2025. Т. 5. С. 398–468.
5. Моргун В. Ф. Програма «Вчитель (школа-педвуз-школа)»: запит Федора Моргуна – розробка Івана Зязюна – державна підтримка Василя Кременя. *Трибуна*. К., 2023. № 2. С. 67–69. URL: <https://drive.google.com/file/d/1v22Qx-N5JSP120mVuVuAgXyJgGZNdwlN/view>
6. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.
7. Моргун Ф. Т. Доля Прометея з України. Полтава: Полтавський літератор, 2003. 36 с.

8. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
9. Психопедагогіка і життя: Науково-популярний щорічник. Редакційна колегія: Рибалка В. В. (гол. ред.), Панок В. Г., Корнієнко І. О., Романовська Д. Д. №3, 2022 рік; №4, 2023 рік; №5, 2024 рік. Київ: УНМЦППСР НАПН України, БІНПО ЗВО «УМО» НАПН України. 2025. 348 с.
10. Рибалка В. В. Методологічні проблеми наукової психології : посіб. Київ: Талком, 2017. 245 с.
11. Рибалка В. В. Самонавчання демократії юної та дорослої особистості: метод. посіб. Київ: Талком, 2019. 208 с.
12. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
13. Рибалка В. В., Самодрин А. П., Моргун В. Ф. Психопедагогічні експедиції шляхами демократизації життя особистості, освіти та громадянського суспільства: методичний посібник / за ред. В. В. Рибалки. Київ: ТАЛКОМ, 2019. 280 с.
14. Шевчук В. В., Чепань М.-Л.А. Історико-культурні передумови становлення Полтавської психологічної школи у XVIII-XX століттях : монографія. К.: Видавничий дім «Слово», 2015. 256 с.

ПСИХОЛОГІЯ БАГАТОВИМІРНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО НАУКОВОЇ ШКОЛИ

Моргун В. Ф.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
v.f.morgun@gmail.com*

«Е. Еріксон розрізняє вісім стадій онтогенезу людини, кожній із яких він приписує пару протилежних характеристик, таких, наприклад, як довіра-недовіра, самостійність-нерішучість, підприємливість-почуття провини тощо, рахуючи їх визначальними для розвитку на даній стадії. Однак, ніякого загальнотеоретичного принципу, ні для виділення цих стадій, ні для характеристик кожної з них він не дає. ...Періодизації Л. С. Виготського, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна і, наприклад, В. Моргуна..., що виходять із «діяльнісного підходу»..., виглядають незрівнянно глибше, теоретичніше і обґрунтованіше».

А. Арсеньєв

Підліток очима філософа. Філософський нарис.

Алмати : Рауан, 1996. С. 65 / 72 с.

Сорок п'ять років тому авторові цих рядків у жовтні 1980 року пощастило стати співзасновником і протягом 32 років завідувачем кафедри психології Полтавського педагогічного, що була відокремлена від кафедри педагогіки за дозволом Міносвіти України і наказом ректора інституту І. Зязюна. Одним із вагомих досягнень кафедри є підготовка фахівців найвищої кваліфікації – докторів наук та